

Η διακειμενικότητα ως ένας ανοιχτός διάλογος μεταξύ των κειμένων

Marcel Duchamp's
'Mona Lisa', 1919

Leonardo da Vinci's
'Mona Lisa', 1503-6

Εφαρμογές
στο Γυμνάσιο
και στο Λύκειο

Διακειμενικότητα – Διαλογικότητα

Διακειμενικότητα:

- Οι πολλαπλοί τρόποι με τους οποίους ένα λογοτεχνικό κείμενο συναπαρτίζεται από άλλα κείμενα, με εμφανείς ή συγκαλυμμένες παραπομπές και μνείες σε αυτά. [...] (J. Kristeva)
- Κάθε κείμενο είναι ουσιαστικά “διακείμενο”, δηλαδή ο τόπος όπου διασταυρώνονται αμέτρητα άλλα κείμενα και που υφίσταται μόνο χάρη στις σχέσεις του με τα άλλα κείμενα. (Abrams, 1957)

Διακειμενικότητα – Διαλογικότητα

Bakhtin: Το υποκείμενο, το εγώ, δεν είναι αυθύπαρκτο, αλλά μπορεί να οριστεί μόνο μέσα από τον διάλογο με άλλα υποκείμενα· δεν είναι ύπαρξη μοναχική αλλά διαλογική. Συνεπώς το στοιχείο που συγκροτεί την ταυτότητα του υποκειμένου είναι η έννοια της διαλογικότητας.

(Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, 2007)

Η διακειμενικότητα στο Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας (Γυμνασίου, Προδημοτικής και Δημοτικού) 2011 και εξής

- Η διακειμενικότητα εισάγεται στη διδασκαλία της Λογοτεχνίας με τη μέθοδο της **συνεξέτασης /σύγκρισης /αντιπαραβολής** των κειμένων.
- Αντί δηλαδή να διδάσκεται μεμονωμένα κάθε λογοτεχνικό κείμενο και μετά να εγκαταλείπεται οριστικά για χάρη του επόμενου, τώρα δημιουργούνται «**ιστοί κειμένων**» γύρω από ένα κοινό θέμα-σύνδεσμο.
- Η συνεξέταση εμπλέκει λογοτεχνικά κείμενα ομοειδή ή άλλου γένους (ποιήματα, πεζογραφήματα), σύγχρονα, παλαιότερα και ξένα αλλά και άλλες μορφές τέχνης (κινηματογράφο, μουσική, εικαστικές τέχνες).

Η διακειμενικότητα στο Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας (Γυμνασίου, Προδημοτικής και Δημοτικού) 2011 και εξής

Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύονται:

- **η διακειμενικότητα:** η «συνομιλία» των κειμένων -και γενικά των τεχνών- γύρω από τον ίδιο θεματικό άξονα ή σύνδεσμο
- **η ιστορικότητα:** η διαχρονική εξέλιξη των θεμάτων και τρόπων της λογοτεχνικής, και ευρύτερα της καλλιτεχνικής δημιουργίας σε διαφορετικά περιβάλλοντα, τόπους και εποχές
- **η διαθεματικότητα:** η προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων γίνεται σε διαθεματική διασταύρωση με άλλα ανθρωπογνωστικά αντικείμενα (την Ιστορία, την Ψυχολογία, την Αγωγή του πολίτη κ.ο.κ.) και, ιδίως, με άλλες μορφές τέχνης (εικαστικές τέχνες, μουσική, θέατρο, σινεμά κλπ.)

Η διακειμενικότητα στο Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας (Γυμνασίου, Προδημοτικής και Δημοτικού) 2011 και εξής

- **Συνανάγνωση** στο Π.Σ.Λ. δεν σημαίνει, απλώς, να διαβάζουμε δύο-δύο τα κείμενα και να τα αντιμετωπίζουμε το ένα ως «βασικό» και το άλλο ως «παράλληλο». Όλα τα κείμενα είναι ισοβαρή.
- Η **συνανάγνωση/σύγκριση** των κειμένων δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά μια μέθοδος με στόχο να κατανοήσουν οι μαθητές τον διάλογο μεταξύ των κειμένων, με άλλα λόγια, τις ποικίλες όψεις και διαστάσεις της πραγματικότητας που παρέχουν τα λογοτεχνικά κείμενα.

Η διακειμενικότητα στο Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας (Γυμνασίου, Προδημοτικής και Δημοτικού) 2011 και εξής

- Δύο εύληπτα κείμενα μικρής έκτασης μπορούν να διαβαστούν ταυτόχρονα και στη συνέχεια να συνεξεταστούν ταυτόχρονα: π.χ. τα χαϊκού.
- Στη συνανάγνωση όμως εκτενών πεζών π.χ. «Όνειρο στο κύμα» του Παπαδιαμάντη και *Ο πετεινός* του Βλαχογιάννη συνήθως προηγείται μια πρώτη επεξεργασία των βασικών (μόνο) πτυχών (γλωσσική εξομάλυνση, περιεχόμενο) του κάθε κειμένου ξεχωριστά πριν ακολουθήσει η συνεξέτασή τους.

Γ' Γυμνασίου, Τα όπλα της ποίησης – Οικουμενικές αξίες και λογοτεχνία

Πρόταση συνανάγνωσης:

- Νικηφόρος Βρεττάκος, «Τα όπλα»
- Μίλτος Σαχτούρης, «Τα δώρα»
- Άννα Αχμάτοβα, «Ρέκβιεμ»

Νικηφόρος Βρεττάκος, «Τα όπλα»

*Δεν εγκατέλειψα ούτε στιγμή
το εργαστήρι μου όπου φτιάχνω τα όπλα,
εκτελώντας παραγγελιές που λαβαίνω
από την ειρήνη. Συλλογιέμαι πως όλα
τα μυρμήγκια της γης έχουν καρδιά
και φτιάχνω εφτά χρωμάτων λουλούδια.*

*Καταξίωσε, Κύριε, τα χέρια μου, ευλόγησε
ν' αυξαίνουν τα όπλα μου. Ο στρατός μου.*

Μίλτος Σαχτούρης, «Τα δώρα»

[...]

Σήμερα γονατίζω στο πεζοδρόμιο
καρφώνω πάνω στις πλάκες
τα γυμνά άσπρα ποδάρια των περαστικών
είναι όλοι τους δακρυσμένοι
όμως κανείς δεν τρομάζει

[...]

Δύο άνθρωποι ψιθυρίζουν
τι κάνει την καρδιά μας καρφώνει;
ναι την καρδιά μας καρφώνει
ώστε λοιπόν είναι ποιητής

Άννα Αχμάτοβα, «Ρέκβιεμ»

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Στα φοβερά χρόνια της γιεζόφσινα, πέρασα δεκαεπτά μήνες περιμένοντας στην ουρά, μπροστά στις φυλακές του Λένινγκραντ. Μια μέρα, κάποιος με «αναγνώρισε». Τότε, μια γυναίκα που στεκόταν πίσω μου και δεν είχε ακούσει βέβαια ποτέ της τ' όνομά μου, ξύπνησε απ' την άκαμπτη νάρκη όπου πέφταμε όλοι μας και με ρώτησε με τα μελανιασμένα χείλη της, ψιθυρίζοντας σκύβοντας στ' αυτί μου (εκεί όλοι μίλαγαν ψιθυριστά):

– Κι αυτό, μπορείτε να περιγράψετε;

Κι εγώ της είπα:

– Μπορώ.

Τότε, κάτι σαν χαμόγελο γλίστρησε πάνω σ' αυτό που ήταν κάποτε το πρόσωπό της.

1η Απριλίου 1957, Λένινγκραντ

Γ' Γυμνασίου, Τα όπλα της ποίησης – Οικουμενικές αξίες και λογοτεχνία

Ως προς το αξιακό περιεχόμενο

- Ο ρόλος και το χρέος του ποιητή στην κοινωνία από την οποία αντλεί δύναμη, έμπνευση και στήριξη και για την οποία ασκεί το έργο του
- Η «αποστολή» της ποίησης σε δύσκολους καιρούς
- Τα μέσα του ποιητή: όπλα, στρατός, σφυρί

Γ' Γυμνασίου, Τα όπλα της ποίησης – Οικουμενικές αξίες και λογοτεχνία

Ως προς τον λογοτεχνικό γραμματισμό

- Τα χαρακτηριστικά της μοντέρνας ποίησης: στοιχεία μορφής και ποιητικού λεξιλογίου
- Τα χαρακτηριστικά του πεζόμορφου ποιήματος
- Η μεταφορική γλώσσα της ποίησης και η χρήση των ποιητικών συμβόλων

«Του νεκρού αδερφού», Κείμενα
Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Α' Λυκείου

**Διακειμενικότητα: εφαρμογή στο
Λύκειο**

«Του νεκρού αδερφού»

Προηγείται η επεξεργασία του τραγουδιού και επισημαίνονται τα στοιχεία που το χαρακτηρίζουν από άποψη μορφής και περιεχομένου:

- Ιστορικο-γραμματολογική τοποθέτηση του τραγουδιού
- Η παραλογή ως κειμενικό είδος
- Βασικά χαρακτηριστικά της δημοτικής ποίησης: ανωνυμία, προφορική διάδοση, άρρηκτη σχέση ποίησης και μουσικής
- Κοινά χαρακτηριστικά των δημοτικών τραγουδιών στην τεχνοτροπία και τη θεματολογία

«Του νεκρού αδερφού»

- Το μυθολογικό υπόβαθρο του ποιήματος
- Στοιχεία δομής του τραγουδιού
- Στοιχεία αφηγηματικής τεχνικής (γραμματική αφήγηση, επιβράδυνση, επιτάχυνση γοργός και πυκνός λόγος λιτότητα, δραματικότητα-θεατρικότητα κ.ά.)
- Στοιχεία ποιητικής τεχνικής (προσωποποίηση, επίκληση, παρομοίωση, μεταφορά, σύμβολα)
- Πραγματολογικά στοιχεία (οι δεσμοί της οικογένειας, ο θεσμός του γάμου, η ξενιτειά, η δύναμη όρκου και της κατάρας κ.ά.)

«Του νεκρού αδερφού»

- Στον προγραμματισμό των Νέων Ελληνικών της Α΄ Λυκείου προτείνεται η συνεξέταση του τραγουδιού με άλλα δημοτικά τραγούδια, ώστε να εντοπιστούν τα χαρακτηριστικά των δημοτικών τραγουδιών.
- Στο βιβλίο του καθηγητή τονίζεται ότι θεματολογικά το τραγούδι έχει συνδεθεί με τον αρχαίο μύθο του Άδωνη και αναφέρονται έξι κείμενα, τα οποία θα μπορούσαν να διδαχτούν ως παράλληλα:

Τα παράλληλα κείμενα

- «Η μπαλάντα της Λεονώρας», Ευρώπη
- «Της νύφης που κακοπάθησε», Ελλάδα
- «Στα στέφανα της κόρης του», Κύπρος
- «Κωνσταντής και Δοκίνα», Αλβανία
- «Λαζάρ και Πετκάννα», Βουλγαρία
- «Η κόρη και τ' αδέρφια της», Σερβία

Τα παράλληλα κείμενα

- Η μέθοδος της ανάγνωσης των παράλληλων κειμένων μετά την εμβάθυνση του «κύριου» κειμένου αποτελεί ένδειξη ότι οι φιλόλογοι σε όλες τις τάξεις του Λυκείου επιχειρούν να ανοίξουν έναν διάλογο ανάμεσα στο «διδασκτέο» και τα διακείμενά του.
- Τα παράλληλα κείμενα μπορούν να λειτουργήσουν ως ένα ισχυρό παιδαγωγικό εργαλείο που θα μπορούσε να φωτίσει τη διαδικασία της ανάγνωσης και της νοηματοδότησης του λογοτεχνικού έργου, γι' αυτό συστήνεται να αφιερώνεται επαρκής χρόνος για την προσέγγισή τους.

Προτεινόμενα παράλληλα κείμενα

- Διονύσιος Σολωμός, «Κρητικός»
- Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Στα στέφανα της κόρης του»
- Ισίδωρος Ζουργός, *Στη σκιά της πεταλούδας*

Δ. Σολωμός, «Κρητικός», 19

Πιστέψετε π' ό,τι θα πω είν' ακριβή αλήθεια,
Μα τες πολλές λαβωματιές που μόφαγαν τα στήθια,
Μα τους συντρόφους πόπεσαν στην Κρήτη πολεμώντας,
Μα την ψυχή που μ' έκαψε τον κόσμο απαρατώντας.
(Λάλησε, Σάλπιγγα! κι εγώ το σάβανο τινάζω,
Και σχίζω δρόμο και τς αχνούς αναστημένους κράζω:
«Μην είδετε την ομορφιά που την Κοιλάδα αγιάζει;
Πέστε, να ιδείτε το καλό εσείς κι ό,τι σας μοιάζει.
Καπνός δε μένει από τη γη· νιος ουρανός εγίνη.
Σαν πρώτα εγώ την αγαπώ και θα κριθώ μ' αυτήνη.

Κωσταντής – Κρητικός

Τα δύο κείμενα συνδιαλέγονται ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή:

- *«η γης αναταράχτηκε κι ο Κωσταντής εβγήκε».*
- *«Λάλησε, Σάλπιγγα! κι εγώ το σάβανο τινάζω».*

Η κατάρα και η σάλπιγγα δημιουργούν μια αίσθηση υψηλού δέους. Υπό τον ήχο τους οι τραγικές φιγούρες των ηρώων αναγκάζονται να κλείσουν τους λογαριασμούς τους με τη ζωή, μετά θάνατον: ο Κωσταντής είναι ο νεκρός που ανασταίνεται, ο ζωντανός-νεκρός Κρητικός εκφράζει την επιθυμία να αποκαταστήσει τη σχέση του με την αρραβωνιαστικιά του την ώρα της Τελικής Κρίσης.

Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Στα στέφανα της κόρης του»

Ο αγνοούμενος πατέρας παρευρίσκεται στο γάμο της κόρης του με διπλή υπόσταση: ζωντανός-νεκρός. «Η ανθρωποφάνεια του νεκρού υπερβαίνει το ιστορικό περίγραμμα δίνοντάς του μυθικό περιεχόμενο. [...] Επάνω στον καμβά του ποιήματος υφαίνονται πολλά δημοτικά τραγούδια μας», σύμφωνα με αυτοσχόλιο του ποιητή.

Ισιδωρος Ζουργός, Στη σκιά της πεταλούδας

«[...] Σούσουρο έγινε με τον ερχομό τους, δεν τον περίμεναν νυχτιάτικα τον Κωσταντή. [...] “Κωσταντή, τι αστεία είναι αυτά;” φώναξε στην αρχή, πισωπάτησε ύστερα λίγο τρομαγμένη κι έπιασαν τα δάχτυλά της να σφίγγουν λίγο την ποδιά. “Δεν είναι αστείο, μάικα, σ’ την έφερα! Άργησα! Όμως την έφερα!” η φωνή του ήταν ήρεμη καθώς τα βήματά του ακολουθούσαν πίσω απ’ τη λευκοντυμένη. Η μάικα πήγε πίσω ξανά μισό μέτρο. Την έβλεπε που ερχόταν, η δικιά της Ζώικα, γυναίκα τώρα του φεγγαριού. Σφίχτηκαν με δύναμη σαν ερωτευμένα θηρία. Άσπρο φόρεμα από ταφτά και μαύρο χωριάτικο φουστάνι, μαλλιά, λόγια, δάκρυα, οι μυρωδιές τους, όλα μαζί! Κύλησαν κάτω στο χώμα με φωνές τρυφερές.»

Ισιδωρος Ζουργός, Στη σκιά της πεταλούδας

Η κόρη, Ζώικα, έχει εγκαταλείψει αναγκαστικά το χωριό της, το Βελβεντό, κατά τη διάρκεια των βιαιοτήτων που διεπράχθησαν εναντίον του άμαχου πληθυσμού της Μακεδονίας στους βαλκανικούς πολέμους. Ο Κωσταντής είναι ο μοναδικός αδερφός που επέζησε και την αναζητούσε επίμονα για πολλά χρόνια. Στο πιο πάνω απόσπασμα οδηγεί την αδερφή στη μητέρα τους, που ως τότε αγνοούσε την τύχη της.

Γενική θεώρηση του τραγουδιού με τα προτεινόμενα παράλληλα κείμενα

Ως προς το αξιακό περιεχόμενο

- Η δύναμη του έρωτα/της αγάπης (μητρική-πατρική-ερωτική) και πώς υπερβαίνει τον θάνατο
- Ο αποχωρισμός από την πατρίδα και τα αγαπημένα πρόσωπα (ξενιτειά, αποχωρισμός, απροσδόκητος θάνατος, πόλεμος, ασθένεια)
- Ο ρόλος της φύσης που αποτελεί εχθρό αλλά και σύμμαχο του ανθρώπου
- Ο κόσμος του πραγματικού και η ανάμιξή του με το υπερφυσικό στοιχείο

Ως προς τον λογοτεχνικό γραμματισμό

Η μετρική μορφή των ποιημάτων:

- «Του νεκρού αδερφού»: ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος, χωρίζεται σε δύο ημιστίχια, χωρίς ομοιοκαταληξία.
- «Κρητικός»: ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία που παραπέμπει στην κλασική κρητική στιχουργία.
- «Στα στέφανα της κόρης του»: αναγνωρίσιμα τα χαρακτηριστικά της νεωτερικής ποίησης, ελεύθερος, ρυθμικός στίχος.

Κοινό στοιχείο η αφηγηματικότητα, η αφήγηση μιας ιστορίας με τη χρήση παραδοσιακού ή νεωτερικού στίχου.

Ως προς τον λογοτεχνικό γραμματισμό

- Βασικές διαφορές παραδοσιακής και νεωτερικής ποίησης σε επίπεδο μορφής και περιεχομένου
- Η ανάδειξη του δημιουργού κάθε κειμένου (ανώνυμος, επώνυμος)
- Το γραμματολογικό είδος της πεζογραφίας: ιστορικό μυθιστόρημα

Η μέθοδος της συνεξέτασης/παράλληλων κειμένων συμβάλλει:

- στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης
- στην ανάδειξη της ιστορικότητας των λογοτεχνικών ειδών και τρόπων στον άξονα παλαιό / σύγχρονο, λαϊκό-ανώνυμο / επώνυμο-«έντεχνο», εγχώριο / ξένο
- στον λογοτεχνικό γραμματισμό των μαθητών καθώς μέσα από αυτόν αναδεικνύονται τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του λογοτεχνικού ύφους
- στην κατανόηση των σχέσεων που συνδέουν τη λογοτεχνία με άλλες τέχνες αλλά και τη διαφορά της απ' αυτές
- μέσα από τη συνομιλία των κειμένων αναπτύσσεται και η συνομιλία των ανθρώπων: οι μαθητές αποκτούν κουλτούρα διαλόγου και σεβασμού της άλλης άποψης

Βιβλιογραφία

- *Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας*, http://www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/Themata/logotechnia/analytiko_programma.html
- *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής*, Κείμενα Λογοτεχνίας Γ΄ Γυμνασίου, ΥΠΠ, ΠΙ, ΥΑΠ, Λευκωσία 2014
- *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής*, Κείμενα Λογοτεχνίας Γ΄ Γυμνασίου, Βιβλίο για τον εκπαιδευτικό, ΥΠΠ, ΠΙ, ΥΑΠ, Λευκωσία 2014
- *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α΄ τεύχος, Α΄ Γενικού Λυκείου, ΙΤΥΕ «Διόφαντος», 2012
- *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α΄ τεύχος, Α΄ Γενικού Λυκείου, Βιβλίο καθηγητή, ΙΤΥΕ «Διόφαντος», 2012
- *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ΄ τεύχος, Γ΄ Γενικού Λυκείου, ΙΤΥΕ «Διόφαντος», 2012
- *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γ΄ τεύχος, Γ΄ Γενικού Λυκείου, Βιβλίο καθηγητή, ΙΤΥΕ «Διόφαντος», 2012
- Διονύσιος Σολωμός, «Κρητικός», *Ποιήματα*, Επιμέλεια – Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ίκαρος, Αθήνα 1948, σσ. 197-206
- Ισίδωρος Ζουργός, *Στη σκιά της πεταλούδας*, Πατάκης, Αθήνα 2004
- *Διδακτική της Λογοτεχνίας στη Μέση Εκπαίδευση, Αντικρίζοντας το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, ΥΠΠ, ΠΙ, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, Λευκωσία 2012
- *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο. Μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, επιμ. Β. Αποστολίδου - Ε. Χοντολίδου - Β. Καπλάνη, Τυπωθήτω / Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000
- *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*, επιμ. Β. Αποστολίδου - Ε. Χοντολίδου, Τυπωθήτω / Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 1999
- Μ.Η. Abrams, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων, Θεωρία, ιστορία, κριτική λογοτεχνίας*, μτφρ. Γιάννα Δεληβοριά, Σοφία Χατζηιωαννίδου, Πατάκης, Αθήνα 2005
- *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα – έργα – ρεύματα – όροι*, συλλογικό έργο, Πατάκης, Αθήνα 2007